

נשים בבית הדין הרבני: חיפוש אחר מוצא

MARRIAGE AND DIVORCE IN THE JEWISH STATE: ISRAEL'S CIVIL WAR

Susan M. Weiss and Netty C. Gross-Horowitz

Brandeis University Press, 2013

ספרן המעניין של וייס וגרוס-הורוביץ עוסק בהתמודדותן של נשים יהודיות עם העובדה שנישואין וגירושין בישראל כפופים לדין דתי. הספר מתמקד בקושי משמעותי ביותר הנובע מהכפפה זו – תופעת העגונות ומסורבות הגט, כלומר נשים שאינן יכולות להשתחרר מנישואין שכשלו, רק בשל התנגדותו של בן זוגן. מאחר שבדין העברי גט יכול להינתן רק על ידי הגבר ומרצונו, סרבנות גט היא תופעה שפוגעת בעיקר בנשים. כך גם תוצאות הסרבנות: בעוד ילדיו של גבר יהיו כשרים גם אם ייוולדו לו מאישה אחת בעודו נשוי לאחרת, ילדים שייוולדו לאישה הנמצאת במצב כזה עשויים לסבול תוצאות משפטיות חמורות.

הספר מציג שישה מקרים שנדונו בפני בתי הדין הרבניים בישראל ובאמצעותם דן בקשיים שמערים ההליך הדתי על נשים. לצד מקרים קשים אלה כולל הספר מבוא נרחב המתייחס למסגרת המשפטית, ההיסטורית, ההלכתית והפוליטית של הדין, ופרק הדין במתח שבין הדין וההליך הדתי לזכויות האדם. הספר מסתיים בהצעה לפתרון אלטרנטיבי, שעיקרו החלפת הנישואין הדתיים באזרחיים.

המקרים הנדונים בספר מציגים מקרוב דוגמאות אנושיות מגוונות באופן קולח ובהיר. המקרים המוצגים מאפשרים דיון ביקורתי בעניינים חשובים כגון המעורבות הציבורית המופרזת בעניינים פרטיים כחלק מהליך הנישואין הדתי הנהוג בישראל (ראו למשל עמ' 44–46). לצד אלה מעלים הסיפורים ביקורות מוצדקות פחות, למשל ביחס לגמישות ההליך בבית הדין הרבני (עמ' 58, 70) ולכך שאגב הליך הגירושין נפגעת לעיתים פרטיותם של הצדדים (עמ' 69 ואילך): גמישות פרוצדורלית וראייתית קיימת גם בערכאות ישראליות אזרחיות הדנות במערכות יחסים מורכבות, כגון בית המשפט לענייני משפחה ובית הדין לעבודה; חייהם הפרטיים של צדדים נדונים גם בבתי משפט אזרחיים בשיטות משפט שבהן התנהגותם של הצדדים היא רלוונטית להליך (כלומר בעיקר בשיטות שבהן אשמה היא עילת גירושין). הם גם נדונים, בדלתיים פתוחות, בהליכים לא-משפחתיים שבהם עובדות כאלה הן רלוונטיות.

אני מודה ליפעת הולצמן-גזית, לדפנה הקר ולעמיחי רדזינר על ההערות המועילות.

אלה אינם מאפיינים ייחודיים לבית הדין הרבני, ולכן גם אם הם מלמדים עד כמה ההליך בבית משפט זה עשוי להיות בלתי נעים, אינם מבססים את הטענה בדבר הבעייתיות המיוחדת הנובעת ממעורבות הדת והמדינה בענייני המשפחה. כמו הסיפורים האישיים, גם החלק התיאורטי של הספר מצטיין בכתיבה בהירה וברוחב יריעה. וייס וגרוס-הורוביץ אינן מסתפקות בהצגת המצב הקיים אלא מתחקות אחר שורשיו ומקורותיו. קהל היעד של הספר הוא ככל הנראה הציבור הרחב, ולטובתו נדונים מעמד האישה בישראל ונורמות זכויות האדם בישראל ובעולם. כן מוצגים ההסדר הדתי ביחס לגירושין, העמדות הבולטות במקורות המשפט העברי ביחס לתנאים לגירושין, והאופן שבו הפך ההסדר הדתי לחלק מהמשפט הישראלי. הגם שהדיון המשפטי מעורר קשיים שונים, עיקר הקושי, להבנתי, נוגע לדיון ההלכתי ולדיון החברתי.

במישור ההלכתי, עקרונות היסוד ההכרחיים לדיון בסוגיית הגירושין היהודיים הם אלה: כאמור, נותן הגט הוא הבעל ולא בית הדין, ועל הבעל לתת את הגט מרצונו; גט שנותן הבעל בעל כורחו הוא פסול; ילדי אישה נשואה שנמצא שילדה למי שאינו בעלה נחשבים ממזרים, והם וצאצאיהם מנועים מלהינשא בקהל ישראל. מאחר שהחמרה בהלכות גירושין במשפט העברי נועדה למנוע ממזרות, ההתייחסות לממזרות ולדרכים להקטנת החשש לתוצאה בלתי רצויה זו היא הכרחית. אולם הספר כמעט אינו מתייחס לאלה. חסרה גם התייחסות מסודרת לנורמות הפסיקה המקובלות בבית הדין הרבני כיום, והצגת הקולות ההלכתיים השונים בהקשר זה (ראו למשל רדזינר, בדפוס 2,1; וסטרייך, תשע"ג; Westreich, 2010). התייחסות לשינויים במגמות הפסיקה של בתי הדין (לחומר או לקולא) היא חיונית, משום שהיא עשויה ללמד על הסיכויים להשגת מוצא פנים-הלכתי מהבעיה, באמצעות דיינים ובתי דין אשר יאמצו מסורות מקלות הקיימות בספרות ההלכה.

במישור החברתי, הכותבות סבורות כי שינוי המצב הקיים הוא אפשרי כיום בשל ירידת מעמד הדת בישראל, וכי שימור הקשר בין דת למדינה בישראל נובע מלחצי המפלגות הדתיות (עמ' 17, 32). זוהי אכן תפיסה מקובלת, אולם קשה להבין כיצד היא עומדת במבחן המציאות: במרוצת השנים היו כמה קואליציות, כולל הנוכחית, שלא נכללו בהן המפלגות שלהן מייחסות הכותבות את שימור המצב הקיים (ש"ס ואגודת ישראל). זאת ועוד, כוחן האלקטורלי של מפלגות אלה הוא קטן יחסית. קשה אם כן להבין מדוע בכל ההיסטוריה של מדינת ישראל, גם בקואליציות חילוניות או רחבות מאוד (שבהן אין בסיס לטענה שבעמ' 17 כי המפלגות הדתיות מהוות לשון מאזניים), לא שונה המצב. הסבר אפשרי הוא שגם מפלגות אחרות (ובפרט מפלגות דומיננטיות כמו מפא"י) היו בעלות עניין בשימור המצב הקיים, או לכל הפחות לא היה להן עניין ממשי בשינויו (טריגר, 2005). ככל שזה המצב, והנחה זו נראית סבירה על פניה, וכיוון שהקואליציה מייצגת את רוב הציבור, הרי ששלטון הדין הדתי בגירושין מייצג העדפות

אקטיביות או פסיביות של רוב הציבור בישראל, והעדפות אלה ראוי שיילקחו בחשבון בעת שמציעים שינויים בדין הקיים.

לכאורה מסתפקות הכותבות בהבאת סיפורן של נשים בבית הדין הרבני (עמ' 36), אולם למעשה הן מבקשות לבטל את ההסדר שלפיו ענייני נישואין וגירושין כפופים לדין דתי בכל הנוגע ליהודים, ולהמיר את בתי הדין הרבניים במסגרת אזרחית (עמ' 189, 197, והדבר עולה בבהירות בפרק השביעי, הטוען לסתירה הכרחית בין החלת הדין הדתי לזכויות אדם). הכותבות מציעות לאמץ את הפתרון הנהוג בארצות-הברית, שם טקסים דתיים הם אפשריים, אך לא הכרחיים, במסגרת הליך הנישואין האזרחי. המשמעות היא שגם אישה שנישאה כדת משה וישראל תוכל להתיר את נישואיה באמצעות פסק דין של בית משפט אזרחי ובלא גט. הכותבות מציעות כי הקשר בין דת למדינה ינותק, אולם המדינה תתמוך בבתי דין דתיים פרטיים אשר יסדירו גיטין למעוניינים (עמ' 197).

מן הראוי היה שההצעה על כל חלקיה תידון ביתר פירוט. המשפט העברי כולל מגוון דעות, מחמירות ומקלות, כפי שהוזכר במבוא (עמ' 5–8). לכן לא ברור מדוע סבורות הכותבות כי הקושי שמעוררת פרשנותם ההלכתית של בתי הדין הרבניים כמות שהיא היום מחייב דווקא פתרון אזרחי (עמ' 164–165). זאת ועוד, בעיית הגט הדתי היא בעיה קשה במיוחד עבור נשים דתיות, החוששות מממזרות. נשים שאינן מוטרדות מתוצאה זו (ובניגוד למשתמע מהאמירה בעמ' 165), בית הדין הרבני נוהג זהירות מופלגת בהכרזה על אדם כממזר [ראו: הדין והדיין, 2011, עמ' 9–11] יכולות לחיות עם בן זוג כידועות בציבור אף על פי שנישואיהן הקודמים תקפים, ובפרט כאשר הדבר נובע מאילוץ שמציב בן הזוג (ליפשיץ, 2005, פרק 14). הדין הישראלי משווה במידה רבה בין ידועה בציבור לנשואה, ולכן נשים אלה יוכלו לקיים חיי זוגיות ומשפחה המוגנים על ידי החוק למרות נישואיהן. זאת ועוד, בתי המשפט בישראל איפשרו מתן פיצוי נזיקי בגין נזק שנגרם לאדם כתוצאה משימור כפוי של קשר נישואין (תמ"ש פלוני, 2011).

שונה מצבן של נשים המשמרות את המשטר הדתי בשל טעמים שבאמונה או במסורת. לפחות חלק מנשים אלה לא יסתפקו בפתרונות חוץ-הלכתיים להתרת נישואיהן. עבורן, המצב הקיים בישראל הוא עדיף, משום שבית הדין הוא גוף של המדינה, וככזה יש ביכולתו לכפות את ההליך על בן הזוג (גם אם לא את התוצאה). בג"ץ סבג, שהכותבות עצמן מזכירות (עמ' 26–27), מעיד על מצבן העגום של נשים יהודיות לא-ישראליות שאינן זוכות ליתרון זה. אמנם יהודיות בחו"ל שהצליחו לגרום לבן זוגן להשתתף בהליך דתי זוכות לעיתים ליתרון של בתי דין המקלים בפסיקתם (רדזינר, בדפוס 1, פרקים 2, 3), אולם ייתכן שאפשר להשיג הקלות אלה גם בדרכים אחרות ובלא איבוד היתרון הגלום בבית דין בעל כוח כופה. לכן כחלק מהערכת המצב המשפטי הקיים בישראל והצעת דרכים לתיקונו – וייתכן שהצעת הכותבות היא אכן

סוקרים ספרים

הפתרון הראוי – מן הראוי להתייחס לאופן שבו ממומש הפתרון המוצע במדינות שבהן הוא נוהג, כולל מדינות שבהן יש זיקה בין ההליך האזרחי והתרת הנישואין הדתיים, ולברר אם נשים המכפפות עצמן לדין הדתי מטעמים שלפי הכרתן הן יוצאות נשכרות מהפתרון המוצע.

השגות אלה אין בהן כדי לפגוע בחשיבות הספר: ראשית, בהיותו מורה נבוכים עבור הקהל הרחב. שנית, בשל התמקדותו בנשים החוות את ההליך הלכה למעשה באופן המוסיף על הדיון המשפטי הרגיל, התמקדות שבגללה חשוב שגם משפטנים העוסקים בתחום, ובעיקר קובעי מדיניות, יקראו את הספר.

מקורות

- בג"ץ 6751/04, סבג נ' בית הדין הרבני הגדול לערעורים פד נט(4). 817.
תמש (תל-אביב-יפו) 54410/09 פלוני נ' פלונית (2011, 30 במאי). נבו.
הדין והדיין (2011, 28 באוקטובר). פסקי דין (ללא מספר הליך).
וסטרייך, א. (תשעג). הפקעת קידושין במקורות התלמודיים: לשורשיו של פולמוס חדש-ישן. סידרא, כז-כח, 141–111.
טריגר, צ. (2005). יש מדינה לאהבה: נישואין וגירושין בין יהודים בישראל. בתוך: ח. נוה וא. בן-נפתלי (עורכות). משפטים על אהבה (עמ' 173–225). תל-אביב: רמות – הוצאת הספרים של אוניברסיטת תל-אביב.
ליפשיץ ש. (2005), הידועים בציבור בראי התיאוריה האזרחית של דיני המשפחה. חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה.
רדזינר ע. (בדפוס 1). לא המדרש עיקר אלא המעשה: על סידור גיטין לאחר תביעות נזיקין ועל מדיניות הפרסום של הפסיקה הרבנית. משפטים מה.
רדזינר ע. (בדפוס 2). מעגנת את עצמה: על התניית מתן הגט ועל חדשנות הלכתית. עתיד להתפרסם בתוך: א. אדרעי, ד. גליקסברג, א. הכהן וב. ליפשיץ (עורכים). ספר הזיכרון למנחם אלון.
Westreich, A. (2010). The Right to Divorce in Jewish Law: Between Politics and Ideology. *International Journal of Jurisprudence of the Family*, 1, 177–196.

שרון שקרג'י